

tidâî mekteplerinin programında önemli değişiklikler meydana geldi.

Rüşdiyelerin nicelik ve nitelik olarak geliştirilmesi Osmanlı eğitim reformları bakımından büyük öneme sahiptir. Çünkü bu okullar, imparatorluk coğrafyasının önemli bir bölümünde halkın modern eğitimden faydalanabilme imkânı bulduğu tek eğitim kurumu olmuştur. Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi, inşa masrafları ve öğretmen maaşları dahil olmak üzere rüşdiyelerin bütün giderlerini karşılama görevini vilâyetlerin maarif idaresi sandığına bırakmıştı. Bu sebeple vilâyetlerin kısırlı malî imkânları rüşdiyelerin hem nicelik hem nitelik yönünden gelişmesini olumsuz etkilemiştir. Devrin birçok aydını edebî eserlerle gazete ve dergilerdeki yazılarında rüşdiyelerin fizikî şartlar ve eğitim öğretimin niteliği bakımından iyi bir durumda olmadığından söz etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı* (haz. Mustafa Ergün v.dğr.), Ankara 2002, s. 16-30, 47-48, 86, 111-114, 135-137, 168-172, 232-258, 297-316, 350 vd., 407-411; Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi-Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara 1948, s. 229-232; *Türkiye Maarif Tarihi*, I-II, 440-448, 457-459; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 40, 42-46; *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat: 1857-1923* (der. Reşat Özalp), İstanbul 1982, s. 168-171, 233-241; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1991, s. 54-57, 66-67, 93-94, 129-130, 190-193; Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri: 1908-1914*, Ankara 1996, s. 208-215; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996; a.m.f., *Türkiye'de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştirme Kurumları*, İstanbul 2005, s. 203-209; a.m.f., "The Emergence of Modern Education in the Ottoman Empire (1776-1876)", *The Education in the Balkans: From the Enlightenment to the Founding of Nation States*, Thessaloniki 2000, s. 89-108; Yasemin Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi: 1839-1908* (yüksek lisans tezi, 1999), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 62-92; Selçuk Akşin Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire: 1839-1908*, Leiden 2001, s. 38-42, 44-52, 55-58, 65-75, 112-131, 262-270, 345-377; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2006, s. 164-166, 232-237, 268-270.

CEMİL ÖZTÜRK

RÜŞDÜ PAŞA, Mütercim

(bk. MÜTERCİM RÜŞDÜ PAŞA).

RÜŞDÜ PAŞA, Şirvânîzâde

(bk. ŞİRVÂNİZÂDE
MEHMED RÜŞDÜ PAŞA).

RÜŞVET

(الرشوة)

Yetkiyi, görevi veya nüfuzu
kötüye kullanarak sağlanan
gayri meşrû menfaat.

Sözlükte başka anlamları yanında "haksız bir menfaat sağlamak için verilen ödül, ücret veya ödenen bedel" mânasındaki reşv kökünden türeyen rüşvet (reşvet, rişvet) kelimesi fıkıhta yetkiyi, görevi veya nüfuzu kötüye kullanarak sağlanan gayri meşrû menfaati ifade eder. Rüşvet karşılıklı çıkar teminine ve iltimasa dayandığı için *musânaa* (karşılıklı iyilik yapmak) ve *muhâbât* (kayırmak) kelimeleriyle de belirtilmiştir. Rüşvet verene *râşî*, alana *mürteşî*, aracılık yapana *râiş* denilir.

Kur'an-ı Kerim'de rüşvet lafız olarak geçmemekle birlikte, "Bile bile, günaha sapaarak insanların mallarından bir kısmını yemek için onları -mallarınızın bir parçasını yetkililere aktarmayın" meâlindeki âyette (el-Bakara 2/188) açık biçimde yasaklanmıştır. Ayrıca haram (suht) yemeyi davranış biçimi haline getiren yahudileri kınayan âyetteki (el-Mâide 5/42) "suht" kelimesi başta rüşvet olmak üzere "haram kazanç yolları" diye yorumlanmıştır. Hz. Peygamber tarafından vergi memuru olarak Hayber'e gönderilen Abdullah b. Revâha'nın vergiyi az alması için kadınlarının ziynet eşyalarını rüşvet vermeyi teklif eden yahudilere, "Teklif ettiğiniz bu rüşvet bir suhttür, biz onu yemeyiz" diyerek reddetmesi (el-Muvaţta', "Müsâkât", 2); yine "suht" ile beslenmiş vücudun cennete giremeyeceğini ve cehennemine ona daha uygun olduğunu bildiren Resûl-i Ekrem'in suhtün ne anlama geldiği sorusuna "hükümde rüşvettir" şeklinde cevap vermesi (Taberî, IV, 581) bu yorumu desteklemektedir. Suht kelimesinin rüşvet anlamına geldiği Hz. Ömer, Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas ve Zeyd b. Sâbit gibi sahâbîlerle Mücâhid b. Cebr, Katâde b. Diâme ve Dahhâk b. Müzâhim gibi tâbiîn devrinin ileri gelen âlimlerinden de nakledilmektedir (a.g.e., IV, 580; Sadrüşşehîd, s. 86).

Rüşvet hadislerde de yasaklanarak rüşvet alan, veren (İbn Mâce, "Ahkâm", 2; Ebû Dâvûd, "Akziye", 4; Tirmizî, "Ahkâm", 9) ve bu işe aracılık eden (*Müsned*, V, 279) lânetlenmiştir. Ayrıca Resûl-i Ekrem özelde zekât memurlarına (*Müsned*, V, 424), genelde devlet görevlilerine (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, X, 233) verilen hedi-

yeleri "devlet malına hıyanet, ganimetten çalma" şeklinde nitelmiş (bk. GULÛL), nüfuzu kötüye kullanıp menfaat temin etmenin her türüsünü yasaklamıştır. Konuyla ilgili rivayetlerden birine göre Hz. Peygamber, zekât tahsiliyle görevlendirdiği İbnü'l-Lütbîyye'nin vazifesi sırasında kendisine verilen hediyeleri sahiplenmesi üzerine hiddetlenmiş ve şöyle buyurmuştur: "Annesinin babasının evinde oturmuş olsaydı kendisine böyle hediyeler verilir miydi? Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki herhangi biriniz bu malda hainlik yaparak haksız bir şey alırsa kıyamet gününde o malı böğüren bir deve veya bir siğir yahut meleyen bir koyun şeklinde boynunda taşıyarak getirecektir" (Bu-hârî, "Eymân", 3; "Hîyel", 15; Dârimî, "Zekât", 30; "Siyer", 52).

İslâm hukuk literatüründe rüşvetin biri geniş, diğeri dar olmak üzere iki anlamda geçtiği görülür. Geniş anlamıyla rüşvet kavramının kullanıldığı durumlardan biri, özel hukuk alanına giren konularda da olsa bir vazifenin ifası karşılığında haksız ücret veya menfaat elde edilmesidir. Meselâ Kâsânî, evlilik içinde kadının çocuğunu emzirme karşılığında kocasından ücret istemesini rüşvet olarak nitelendirir (*Bedâ'î*, IV, 40-41). Yine Hanefîler, ihtisas kabiliinden olan mücerret haklardan doğan menfaatlerin akid yoluyla başkasına devri mümkün olmadığından karşılığında alınan bedeli de rüşvet kapsamında değerlendirerek câiz görmezler. Hanefî fakihleri bu tür hakların temlik edilemediğini (a.g.e., VI, 190) ve sadece ilgili kişilerin zararını gidermek için meşrû kıldığını, hak sahibinin bedele rıza göstermesinin ise zararın bulunmadığına delâlet ettiğini ileri sürerler (İbn Âbidîn, IV, 14-15). Meselâ şüf'a hakkının devri karşılığında alınan bedel rüşvetle ilişkilendirilerek câiz görülmez (Muhammed b. Hüseyin b. Ali et-Tûrî, VIII, 255; Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî, II, 113). Mera, yayla, odun toplama alanları gibi kamununda kullanımına açık alanlarda bazı kişilerin yetkili olmadıkları halde buralardan istifade edenlerden istedikleri ücret de rüşvet kapsamında kabul edilir (İbn Nüceym, *er-Resâ'ilü'z-Zeyniyye*, s. 202-203). Bir mala ücret mukabilinde kefil olmak gibi ahlâkî bir vazife karşılığında ücret istenmesi de rüşvet sayılmıştır.

Dar anlamda rüşvet, "kamu görevlisinin yetkisini ya da nüfuzunu kötüye kullanarak sağladığı çıkar" şeklinde tanımlanabilir. Fıkıh literatüründe rüşvetle ilgili konular genellikle fûrû kitaplarının yargılama usulü (edebü'l-kâdî) bölümlerinde ve aynı

isimle kaleme alınmış müstakil eserlerde işlenir. Adaleti tevzi konumunda bulunan hâkimlere bu hastalığın bulaşması durumunda rüşvetle mücadele imkânsız hale geleceği için rüşvetle ilgili konular hâkimi merkeze alarak incelenmiş, hatta bazı âlimler rüşvetin tanımını yargıçlara sağlanan haksız kazançla sınırlı tutmuştur (Ebû Hilâl el-Askerî, s. 195). Rüşvet büyük günahlardan olduğu ve yıkıcı etkisi güçlü suçlarla mücadelede hukukî müeyyide yanında dinî ve ahlâkî değerlere dayalı sorumluluk bilincinin ön plana çıkarılması gerektiği için İslâm ahlâkıyla ilgili eserlerde de bu konu üzerinde geniş biçimde durulmuştur (meselâ bk. Gazzâlî, II, 154-156; Zehebî, s. 142).

Tedavisi en zor ve en eski toplumsal hastalıklardan olan rüşvet bütün ilâhî dinlerde yasaklandığı gibi eski Hint, Mısır, İnan, Sumer ve Yunan toplumlarında da bu suçla mücadele edilerek özellikle adli rüşvete ağır cezalar verilmiş, Roma hukukunda rüşvet alan yargıca ölüm cezası öngörülmüş ve memurların basit eşyalar dışında hediye kabul etmesi yasaklanmıştır (Mumcu, s. 22-41). Eski Ahid'de rüşvet, adam kayırma, yargılarken taraf tutma menedilmiş, rüşvetin gören insanı hatta bilge kişiyi kör ettiği, haklıyı haksız çıkardığı (Çıkış, 23/8; Tesniye, 16/19), adaleti sapırmak için gizlice rüşvet alanın kötü kişi olduğu (Süleyman'ın Meselleri, 17/23) belirtilmiş ve suçsuz birini öldürmek için rüşvet alan açıkça lânetlenmiş (Tesniye, 27/25), hediye isteyen ve rüşvet alan önderler, yargıçlar (Mika, 3/11; 7/3), adaletten sapıp rüşveti seven ve armağan peşine düşen şehir halkı (İşaya, 1/23) kötülenmiştir. Eski Ahid'in daha birçok yerinde rüşvet konusu üzerinde geniş biçimde durulması o dönemde yahudiler arasında rüşvetin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir; Kur'an-ı Kerim'in ifadeleri de bu hususu teyit etmektedir (yk.bk.).

Yeni Ahid'de Pavlus'un yargılanması sırasında Sezerya Valisi Felix'in ondan rüşvet beklentisi içinde olduğundan söz ettiği (Resullerin İşleri, 24/26) ve Pavlus'un bu beklentiye cevap vermediği yolundaki ifadeler dikkate alındığında hıristiyan kutsal kitabının rüşveti tasvip etmediği sonucuna ulaşılır. Hıristiyanlık'ta rüşvet dinî açıdan günah olduğu gibi kilise hukukunda da suç sayılmıştır. Katolik kilise hukukuna göre yargıcın taraflardan herhangi bir menfaat talep etmesi rüşvet suçunun teşekkülü için yeterlidir. Rüşvet veren bakımından ise suç hükümden önce yargıca menfaat teklifinin yapılmasıyla oluşur.

Rüşvet alan yargıç ve rüşvet veren kişi kiliseden ihraç edilir. Ayrıca böyle bir suçla karışan yargıç görevinden azledilir. Kilise görevlilerinin para karşılığı günah çıkarma gibi ruhanî yetkilerini kötüye kullanarak menfaat temin etmeleri kiliseden azledilmelerini, rüşveti verenin de kiliseden ihracını gerektiren bir suçtur. Bizans İmparatoru Jüstinyen tesbit edilen rüşvetin kiliseye gelir olarak kaydedilmesi esasını koymuştur. Katolikler dışındaki diğer hıristiyan mezheplerinde de rüşvet bir suç olarak kabul edilmiş ve özellikle kilise görevlilerinin işlediği bu tür suçlar diğerlerine göre daha ağır müeyyidelerle karşılanmıştır.

İslâm âlimleri rüşvetin haram olduğu hususunda icmâ etmiştir. Suçun topluma etkisi oranında cezasının arttığı veya azaldığı dikkate alınarak başta adliye teşkilâtındaki olmak üzere üst düzey memurların aldığı rüşvetin cezasının hukukî / dünyevî ve uhrevî müeyyidesinin daha büyük olduğu belirtilmiştir. Rüşvetin görevli kimsenin bilgisi dahilinde çocuklarına veya ailesinden birine verilmesi de aynı sonuçları doğurur. İslâm hukukçuları alan ve verenin hükümleri açısından rüşveti bazı kısımlara ayırmıştır. 1. Herhangi bir hakkı iptal / engelleme veya haksız haklı gösterme amacıyla verilip alınan rüşvet hem veren hem alan açısından haramdır. Hanefî fakihî Cessâs rüşvet alan hâkimin biri haksız kazanç sağlamak, diğeri adalet ilkelere aykırı şekilde haksız hüküm vermek suretiyle iki açıdan günaha girdiğini, rüşvet verenin de bu sonuçlara katkısı sebebiyle aynı durumda olduğunu ifade eder (Aḥkâmü'l-Ḳur'ân, II, 433). 2. "Bir görev alabilmek için yetkililere temin edilen menfaat" anlamındaki rüşvet de her iki taraf için haramdır. Zira belli vazifeye tayin edilecek kişinin ehliyet ve liyakat şartlarını taşıyıp taşımadığının araştırılıp buna göre hareket edilmesi yetkililerin görevi olup görev karşılığında sağlanan çıkar rüşvettir. Diğer taraf da normal usulün dışına çıkarak haksız veya başkalarının hakkını ihlâl eden bir görev elde etme konumunda olduğu için sağladığı menfaat rüşvet hükümdedir. İslâm hukukçuları bu konuyu daha çok rüşvet vererek kadılık görevi alma meselesi dolayısıyla tartışırlar. 3. Bir hakkı elde edebilmenin veya zarar ve zulumü defedebilmenin ancak rüşvet vermekle mümkün olduğu durumlarda alan açısından rüşvet haram olmakla birlikte fakihlerin çoğunluğuna göre veren bakımından zaruret hali olduğu için haram değildir. Müşrikerin zulmü sebebiyle Habe-

şistan'a hicret edip orada rehin alınan Abdullah b. Mes'ûd'un rüşvet vererek kurtulduğu şeklindeki rivayet bu görüşü destekleyen deliller arasında zikredilir (Sadrüşşehîd, s. 91-92; Şelebî, V, 31). Aynı şekilde bir kimsenin hakkı olduğu halde devlet görevlisine yaptıramadığı bir işini yapmasını temin için memur olmayan bir şahsa aracılık ücreti vermesi fakihlerin çoğunluğunca tecviz edilmekle birlikte bu ücret alan açısından haram sayılmıştır. Çünkü haklı olana yardım etmek görev olup görev icabı yapılması gereken bir iş karşılığında ücret almak veya menfaat temin etmek rüşvet kapsamına girer. Karşılıksız yapılan işlerin bitiminden sonra memur olmayan aracıya verilen bahşiş kabilinden yardımları da rüşvet kapsamında düşünenler bulunmakla birlikte bunun karşılık beklemeksizin iyilikte bulunana iyilikle mukabele etme ve iyilikte yardımlaşma anlamına geleceği, dolayısıyla rüşvet sayılmaması gerektiği yönündeki ictihad kabul görmüştür. Başlangıçta şart koşulmakla beraber cemaatin imam ve müezzin için toplayıp görev sonunda verdikleri hediye kabilinden yardımların câiz görülmesi bu görüşü destekleyen bir dayanak olarak zikredilir (Sadrüşşehîd, s. 84-85). Bazı âlimler, rüşveti yasaklayan nasların ihtiyaç durumunda tahsis edildiğini gösteren delil bulunmadığı, insanların mallarını haksız sebeplerle yemeyi yasaklayan açık naslar bulunduğu ve rüşvet verenin de böyle bir haksızlığa yardımcı olduğu, haklı olanın hakkını almak için verdiği rüşvetin malın israfı anlamına geldiği gibi gerekçelerle çoğunluğun görüşüne karşı çıkmaktadır (Şevkânî, VIII, 268).

Rüşvetin naslarla belirlenmiş bir cezası bulunmadığından fıkıhta bu konuda şartlara ve ihtiyaçlara göre farklı düzenlemeler yapılması esası benimsenmiştir (bk. TA'ZİR). Rüşvet alan, veren ve rüşvete aracı olan prensip itibarıyla aynı derecede sorumludur. Bununla birlikte suça katkısı oranında ilgililere farklı cezaların verilmesi mümkündür. Hassas konumu sebebiyle rüşvet suçunu işleyen hâkimin görevinden alınacağı hususunda fakihler görüş birliği içindedir. Diğer kamu görevlilerinin ise pişmanlık durumuna ve ihtiyaca göre vazifeye iade edilebileceği belirtilir (Bedreddin el-Aynî, II, 67). Rüşvet suçu ikrar, belge, şahitlik gibi delillerle ispat edilemediği gibi bu konuda kesin karinelere de dayanılabilir (Abdullah b. Abdülmuhsin el-Mansûr, s. 109-112).

İslâm hukukçuları hâkimlik görevine tayin edilmek için rüşvet vermenin haram

olduğu, bu yolla atanan kişinin hâkim olarak görev yapamayacağı ve verdiği kararların geçersiz sayılacağı hususunda görüş birliği içindedir (İbn Hacer el-Heytemî, s. 134; Abdullah b. Abdülmuhsin el-Mansûr, s. 147). Rüşvet alan hâkimin adalet vasfını yitirip fâsık olduğu ittifakla kabul edilmekle birlikte verdiği hükmün geçerli olup olmadığı hakkında farklı görüşler vardır. 1. Usulüne uygun biçimde yürüyen bir davada rüşvet alması hâkimin doğrudan doğruya azledilmiş sayılmasını gerektirmediği gibi bu suretle oluşan fîsk hali tek başına hükmün geçerliliğini etkilemez. Dolayısıyla hâkim azledilinceye kadar verdiği hükümler geçerlidir. Hanefî fakihlerinden Fahreddin el-Pezdevî'nin tercihi bu yöndedir. İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), kendi dönemindeki hâkimlerin yaygın biçimde duruşma öncesinde veya sonrasında "mahsul" adı altında rüşvet aldıklarına dikkat çeker ve bu gerekçeyle hâkimlerin verdiği hükümlerin geçersiz sayılması halinde yargının işleyişinde aksamalar meydana geleceğini belirterek bu görüşe katılır (*Reddü'l-muhtâr*, IV, 304). 2. Tayini esnasında meslek ahlâkına yakışmayan ve fâsık durumuna düşüren eylemlerde bulunması halinde azledilmiş sayılacağı yönünde bir şart ileri sürülmemişse rüşvet alan hâkimin görevi kendiliğinden sona ermez; devlet başkanı veya ilgili kurum tarafından azledilmesi ve cezalandırılması gerekir. Bu takdirde rüşvet aldığı sabit olan davayla ilgili hükmü âdil bile olsa geçersizdir. Buna karşılık azledilinceye kadar usulüne uygun biçimde verdiği diğer kararlarla rüşvetin kendi bilgisi dışında aile fertlerine verilmiş ve adaletle hükmetmiş olduğu davalarda verdiği hükümler geçerlidir. Mâlikî mezhebinin ve Hanefîler'den Hasan b. Ziyâd, Hassâf, Serahsî'nin yanı sıra Buha-ra ve Semerkand meşâyihinin görüşü bu yöndedir (Sadrüşşehîd, s. 85; Burhâned-din el-Buhârî, VIII, 37; Ali Haydar, IV, 682). 3. Hâkimin rüşvet aldığı davada ve bundan sonra baktığı bütün uyumsuzluklarda verdiği hükümler geçersizdir. Zira rüşvet aldığı sabit olan hâkim bu göreve tayin sırasında aranan adalet niteliğini yitirmiş ve kendiliğinden azledilmiş sayılır. Ebû Hanîfe ile Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin görüşü ve Mâlikîler'ce sahih kabul edilen görüş budur. Hanefîler'den Ali er-Râzî, Tahâvî, Kerhî ve Irak meşâyihî bu ictihadi tercih etmiştir. Ali Haydar Efendi'nin bu görüşü aynı zamanda Hassâf'a nisbet etmesi (*Dürrü'l-hükkâm*, IV, 682) hatalı görünmektedir (krş. Burhâneddin el-Buhârî, VIII, 37).

Rüşvet olarak verilen mal Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde tercih edilen görüşe göre sahibinin mülkiyetinden çıkmaz. Bu durumdaki malın sahibi biliniyorsa ve ulaştırmada zorluk yoksa kendisine iade edilmesi gerekir; sahibi bilinmiyorsa veya iadenin mümkün olmadığı ya da meşakkatli olacağı bir yerde ise bulunmuş mal hükümleri uygulanır (bk. LUKATA). Mâlikîler'e ve bir kısım Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise rüşvet olarak verilen mal sahibinin mülkiyetinden çıkar ve mal edinmenin meşrû yollarından biri olmadığı için alınıp kamu yararına harcanmak üzere beytül mâle konur. Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber'in zekât memuru olarak tayin ettiği İbnü'l-Lütbiyye'nin kendisine verilen hediyeleri almasını tasvip etmemekle birlikte bunları sahiplerine de iade etmemesini hazineye irat kaydettiği şeklinde yorumlamakta, ayrıca Hulefâ-yi Râşidîn ve bazı sahâbîlerin bu yöndeki uygulamalarını esas almaktadır. Rüşvet yoluyla kazanılmış bir malı miras veya vasiyet yoluyla iktisap eden kimsenin birinci görüşe göre bunu sahibine iade etmesi ve sahibini bilmiyorsa onun adına ihtiyaç sahiplerine tasadduk etmesi, ikinci görüşe göre ise beytül mâle vermesi gerekir.

Rüşvetin çoğu zaman hediye görüntüsü altında alınıp verilmesi sebebiyle bunlar arasındaki ilişki ilk dönemlerden itibaren üzerindeki durulan problemlerden olmuştur. Esasen rüşvetin hediye adı altında sunulması, hukuken izin verilmeyen sonuçların ya da menfaatlerin meşrû hükümler arkasına gizlenip şekli bir meşruiyet zemini hazırlama (kanuna karşı hile) çabalarının bir örneğini teşkil eder. Hz. Peygamber, samimi duygularla hediye verilmesini ve hediyeleşmeyi özendirmekle birlikte kamu görevi ifa edenlerin rüşvet veya nüfuzun kötüye kullanılması anlamına gelebilecek nitelikteki hediyeleri kabul etmelerini yasaklamıştır. Onun, -hediye görüntüsü altındaki rüşvet dahil olmak üzere helâllerin arkasına gizlenmiş haramlara bulaşmanın toplumu felâkete sürükleyen sebepler arasında saydığına dair rivayet (Şîrîye b. Şehredâr ed-Deylemî, I, 334), temel hadis kaynaklarında yer alması kendisine takdim edilen hediyeleri sahiplenilen zekât memuru İbnü'l-Lütbiyye için söyledikleri bu rivayeti destekler mahiyettedir (yk.bk.). Resûl-i Ekrem'in uyarılarını dikkate alan Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamalarından ve özellikle valilere yolladıkları genelge ve tâlimatlardan hediye görünümü verilerek rüşveti meşrulaştırma çabalarına karşı hassasiyet gösterdikleri an-

laşılmaktadır (Cessâs, II, 434; Sadrüşşehîd, s. 91; ayrıca bk. HEDİYE).

Hukukî ilişkilere ve fikhî hükümlere etkisi fikh eserlerinde ayrıntılı biçimde ele alınan rüşvetle ilgili diğer bazı hükümler şöylece özetlenebilir: 1. Evlilik akdinde eşler arasında denklik konusu işlenirken üstün mevki sahibi de olsa rüşvet alan bir erkeğin ahlâken mazbut (sâliha) kıza denk sayılmayacağı belirtilir. 2. Edâ ehliyeti bakımından önemli sonuçları bulunan rüşd şartının (en-Nisâ 4/6) gerçekleşip gerçekleşmediği belirlenirken kişinin mallarını rüşvet gibi haram yollara sarfedip etmediği dikkate alınır. 3. Rüşvet vermeksizin ibadetin ifasına imkân bulunmaması durumunda rüşvet vermenin câiz olup olmayacağı haccın edasının şartlarından olan yol güvenliği meselesinde tartışılmıştır. Hacca gidebilmek için yol güvenliğini engelleyen eşkıyaya rüşvet verilmesine bazı fakihler -ibadetin mâsiyete yol açacağı düşüncesinden hareketle- karşı çıkmış ve bu durumda haccın farz olmaktan çıkacağını ileri sürmüştür. Buna karşılık zaruret hali dolayısıyla rüşvetin verene değil alana haram olacağını ve bu yola başvurmamanın mubah hale geleceğini düşünenler çoğunluktadır (Muvaffakuddin İbn Kudâme, V, 8; İbn Âbidîn, II, 144-145). Ancak bu cevaz farzlarla sınırlı tutulmuş, Kâbe'nin içine girmek ya da Makâm-ı İbrâhim'i ziyaret gibi mendup ibadetler için câiz görülmemiştir (İbn Âbidîn, II, 255-256). 4. Emek-sermaye ortaklığında (mudârebe) işletmecini, gümrük memuru gibi görevlilere işlerini kolaylaştırmaları ve onlardan gelebilecek zarar defetmek için rüşvet verirse bu masrafları şirket hesabına yazmaz, kendisi öder (Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, III, 25). 5. Şahitlikte adalet şart olduğu (et-Talâk 65/2) ve rüşvet kişinin adaletini ortadan kaldırdığı için rüşvet alanın şahitliği kabul edilmez.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "rşv", "şn'a" md.leri; *Müsned*, I, 203; V, 279, 424; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, XI, 346; Taberî, *Câmi'u'l-be'yân*, Beyrut 1420/1999, IV, 579-582, 637-638; Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Mehmet Boynukalın), İstanbul 2005, IV, 232-233, 265-266; Cessâs, *Ahkkâmü'l-Kur'ân*, II, 432-434; III, 35; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa* (nşr. M. Bâsil Uyûnû's-Sûd), Beyrut 1426/2005, s. 195; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, IX, 157-158; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1414/1994, X, 233-235; Serahsî, *el-Mebstûl*, IV, 225; V, 221; VIII, 100; IX, 80, 84; XVI, 66, 67, 81-82, 102, 107; XIX, 166, 178; XX, 32, 139, 140; XXIII, 7-8; Gazzâlî, *İhyâ* (Beyrut), II, 154-156; Şîrîye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdeus bi-me'sûri'l-ḥitâb* (nşr.

Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986, I, 334; II, 327; Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdi* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî – Ebû Bekir M. el-Hâşimî), Beyrut 1414/1994, s. 82-95; Saîd b. Ali es-Semerkindî, *Cennetü'l-aḥkâm ve cünnetü'l-ḥişam fi'l-ḥiyel ve'l-meḥâric* (nşr. Saffet Köse – İlyas Kaplan), Beyrut 1426/2005, s. 56, 77, 120, 175, 203, 289; Kâsânî, *Bedâ'ic*, II, 333; IV, 24, 40-41; VI, 40, 49, 50, 51, 190; VII, 4, 8, 10, 16-17; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muḥiṭü'l-Burhânî fi'l-fıkhî'n-Nu'mânî* (nşr. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî), Beyrut 1424/2004, III, 188-189; V, 367; VIII, 32-37; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki – Abdülfeṭâh M. el-Hulv), Kahire 1412/1992, V, 8; XIV, 58-62; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muḥtâr* (nşr. Mahmûd Ebû Dakîka), Kahire 1370/1951, III, 25; Zehebî, *el-Keḫâ'ir*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), s. 142-145; Burhâneddin İbn Ferhûn, *Tebṣiratü'l-ḥükkâm* (haz. Cemal Marâşlı), Beyrut 1416/1995, I, 13-14, 26-28, 188, 189; Bedreddin el-Aynî, *Remzül-l-ḥakâ'ik*, Bulak 1312, II, 67; İbnü'l-Hürâm, *Fethu'l-kadir* (Kahire), VI, 358-359; İbn Nuceym, *el-Baḥrür-râ'ik*, III, 264, 325, 384, 541; VI, 289, 438-442, 451, 470-472; a.m.f., "er-Rüşve ve aksâmühâ il'l-kâdi ve gayrih", *er-Resâ'ilü'z-Zeyniyye fi mezhebi'l-Hanefiyye* (nşr. Muhammed Ahmed Serrâc – Ali Cum'a Muhammed), Kahire 1419-20/1998-99, s. 197-205; İbn Hacer el-Heytemî, *İḫṣârü'l-aḥkâm limâ ye'ḥuzühü'l-ummâl ve'l-ḥükkâm* (nşr. Rızâ Fethî el-Abbâdî), Beyrut 1425/2004, s. 134; Şirbînî, *Muğni'l-muḥtâc*, II, 397, 405; IV, 384-385, 390-392, 427; Şelebî, *Hâşiye 'alâ Tebyîni'l-ḥakâ'ik* (Osman b. Ali ez-Zeyla'î, *Tebyîni'l-ḥakâ'ik* içinde), Bulak 1315, V, 31; Muhammed b. Hüseyin b. Ali et-Tûrî, *Tekmilê* (İbn Nuceym, *el-Baḥrür-râ'ik* içinde), VIII, 255; Buhûfî, *Keşşâfü'l-kunâf*, Mekke 1394, VI, 310-311; Abdülğani en-Nablusî, *Taḥkiku'l-kaḫdiyye fi'l-farḫ beyne'r-rüşve ve'l-hediyye* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Kahire 1412/1991; Şevkânî, *Neylül-evṭâr*, Kahire, ts. (Dâru't-türâs), VIII, 267-271; İbn Âbidîn, *Reddül-muḥtâr*, II, 37, 144-145, 255-256, 322, 365, 401, 656; III, 426; IV, 14-15, 98, 113, 130, 304; V, 247, 272, 296; Abdülğani b. Tâlib el-Meydânî, *el-Lübâb*, Beyrut 1399/1979, II, 113; Ali Haydar, *Dürrerül-ḥükkâm*, İstanbul 1330, IV, 679-682; Abdullah b. Abdülmuhsin el-Mansûr, *Cerîmetü'r-rüşve fi ş-şer'ati'l-İslâmiyye*, Riyad 1400/1980; Hüseyin Medkûr, *er-Rüşve fi'l-fıkhî'l-İslâmî mukârenen bi'l-kânûn*, Kahire 1404/1984; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İstanbul 1985, s. 22-45, 182-186; Ali Ahmed Abdülâlî et-Tahtâvî, *el-Fetâva'n-vediyeye fi'l-farḫ beyne'r-rüşve ve'l-hediyye*, Beyrut 1424/2003; Mehmet Ümütli, *İslam Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukuki Sonuçları* (yüksek lisans tezi, 2006), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Enver Ziya Karal, "Tanzimat Devri Vesikalari: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler", *TV*, I/1 (1941), s. 45-65; Hamed b. Abdurrahman el-Cüneydî, "Cerîmetü'r-rüşve ve eşeruhâ fi fî'âkâti't-tenmiyyeti'l-iktisâdiyye", *Mecelletü Merkezi'l-buḫûs*, sy. 2, Riyad 1404/1983, s. 9-35; Erdoğan Keleş, "Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)", *TAD*, XXIV/38 (2005), s. 259-280; F. Rosenthal, "Rashwa", *EP* (İng.), VIII, 451.

SAFFET KÖSE

RÜYA (الرؤيا)

Sözlükte "görmek" anlamındaki rü'yet kökünden türeyen rü'yâ kelimesi uyku sırasında zihinde beliren görüntülerin bütünü (düş) ifade eder. Sözlük anlamı aynı olan hulm (çoğulu ahlâm) ise daha çok korkunç düşler için kullanılır. Hz. Peygamber, "Rüya Allah'tan, hulm ise şeytandır" demiştir (Buhârî, "Ta'bîr", 3, 4, 10, 14; Müslim, "Rü'yâ", 2; Tirmizî, "Rü'yâ", 5). Rüyaların rahmânî olanına "rü'yâ-yı sâdika, sâliha, hasene"; şeytânî olanına "hulm" denilir. Ehâdis, menâm ve mübeşşirât kelimelerinin de "rüya" anlamında kullanımları vardır. Adgâs (ot demetleri) kelimesinin bir âyette ahlâma izâfe edilmesiyle ortaya çıkan "adgâsü ahlâm" tabiri (Yûsuf 12/44) "yaşı kurusuna karışmış ot demetleri gibi yenisi eskisine karışmış uyku halleri, hiçbir anlamı olmayan karmakarışık hayaller" anlamına gelmektedir. Taşköprizâde rüyanın düşünme yetisinin (nefs-i nâtika) bir işlevi olduğunu, hakikatinin olmaması durumunda insanda var olan yetilerin yaratılmasının bir anlamı olmayacağını söyler (*Miftâhu's-sa'ade*, I, 335).

Rüya insanla birlikte var olan bir olgudur. İnsan fizyonomisi üzerinde yapılan araştırmalar rüyanın yeme içme gibi bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. İkel topluluklar yaşanan olaylarla görülen rüyaların ayırt edilmesi hususunda uzun süre tereddüt etmiş ve rüyada görülenlerin uyanırken yaşananlar kadar gerçek olduğunu düşünmüştür. Eski Mısırlılar, Asurlular ve Yunanlılar'da kâhin ve büyücülerin en önemli görevlerinden biri rüyaları yorumlamaktı. Rüya tabiri konusunda ilk metinler milâttan önce 5000'li yıllarda Asurlular tarafından yazılmıştır. Bu konuda günümüze ulaşan en eski eser, British Museum'da saklanan ve milâttan önce 2000 yıllarına ait olduğu tahmin edilen bir Mısır papirüsüdür. Burada 200 çeşit rüya tabirine yer verilmektedir. Eski Mısır inancına göre vazifesi rüya gören kişileri uyararak ve onların sorularına cevap vermek olan Serapis adında bir tanrı vardır. Kâhinler ve rüya tabircileri bu tanrıya ait tapınaklarda otururdu. Milâttan önce 669-626 yılları arasında Ninevâ'da yaşamış olan Asur İmparatoru Banipal'ın kütüphanesinde rüyaya dair taş basması eserler bulunmuştur. Milâttan önce 1500-1000 yıllarında Hindistan'da yazılan Vedalar'da rüyalara ait listeler yer almaktadır. Eski Yunanlılar uykuda ruhun vücudu terk edip tanrıları

ziyarete gittiğine inanırlardı. Rüya konusunda Hipokrat, Eflâtun ve Aristo'ya bazı eserler nisbet edilir (Türek, s. 13; Çoruh, s. 59-62). Démocritos'tan Hıristiyanlığın ortaya çıkışına kadar geçen sürede Grekçe olarak yirmi altı rüya tabiri kitabının yazıldığı tesbit edilmiş olup bunlardan sadece Efesli Artemidoros'un (Artîmidur) Huneyn b. İshak tarafından *Kitâbü Ta'bîri'r-rü'yâ* adıyla Arapça'ya tercüme edilen eseri (nşr. Tefvik Fehd, Dımaşk 1964) günümüze kadar gelmiştir. Yunanistan, İtalya ve Anadolu'daki anlayışları beş kitap halinde toplayan bu eserin ilk üç kitabında rüya tabirlerine, son ikisinde rüya tabircisi olmak için gereken şartlara yer verilmiştir (Çoruh, s. 59-62).

Tevrat'ın Tekvîn bölümünde Hz. Yûsuf'un rüyalarından bahsedilir. Ayrıca Talmud'un son kısmında rüyalarla ilgili bir bölüm bulunmaktadır. İncil'de rüya anlamına gelen on iki ayrı kelime geçmekte, bu arada birçok yahudi ve hıristiyan rüya tabircisinin varlığı bilinmektedir. İslâm öncesi Türkler'de rüyanın haber taşıyıcılık açısından önemli bir yeri vardı. Uygur Türeyiş efsanesinde -Böğü Han örneğinde görüldüğü gibi- hanlar gördükleri rüyalar doğrultusunda hareket etmişlerdir (Ögel, I, 75). Câhiliye devrinde rüya tabiri yaygın bir uygulamaydı, kâhinlerin görevlerinden biri de rüyaları yorumlamaktı. Bunlar arasında Şık, Satîh, Râbia b. Nasr el-Lahmî ve Sevâd b. Karîb gibi meşhur isimler vardı.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrâhim, Yûsuf ve Mısır hükümdarının gördüğü rüyalarından söz edilmekte (Yûsuf 12/4-5, 43, 100; es-Sâffât 37/105), Resûl-i Ekrem'in gördüğü bir rüyanın doğru çıktığı Allah tarafından bildirilmektedir (el-Feth 48/27). Kur'an'da rüyaların yorumu için "ta'bîrür-rü'yâ" (Yûsuf 12/43), "te'vilür-rü'yâ" (Yûsuf 12/100), "te'vilül-ahlâm" (Yûsuf 12/44), "te'vilül-ehâdis" (Yûsuf 12/6, 21) tamlamaları ve "iftâ" (hüküm açıklama) kelimesinin çeşitli türevleri (Yûsuf 12/43, 46) kullanılmıştır. Hz. Yûsuf'a rüyaların yorumunun öğretildiği (Yûsuf 12/6, 21), Hz. İbrâhim, Ya'kûb ve Yûsuf'un gördükleri rüyaları tabir ederek bu yorum ışığında hareket ettikleri (Yûsuf 12/4-6; es-Sâffât 37/102) belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrâhim'den rüyasında oğlunu kurban etmesinin istendiği (es-Sâffât 37/100-113), Hz. Yûsuf'un rüyasında on bir yıldızın, ay ve güneşin kendisine secde ettiğini gördüğü ve bu rüya ile onun ileride peygamber olarak seçileceğine işaret edildiği (Yûsuf 12/4-5), yine Yûsuf'un Mısır'da hapse atılması sırasında hapisteki iki gencin ve Mısır kralı-